

ERZURUM KONGRESİ'NİN SON GÜNÜ

Yrd.Doç.Dr.D.Ali AKBULUT*

23 Temmuz (Çarşamba) -7 Ağustos (Perşembe) 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi, Nutuk'ta belirtildiği gibi çalışmalarını 14 günde tamamlamıştır (1). Gerçekte söz konusu tarihler arasında 16 gün vardır. Fakat 25 Temmuz ve 1 Ağustos günleri cumaya tesadüf ettiğinden, bu iki günde toplantı yapılmamıştır(2). Bu şekilde resmî hafta tatilleri hariç olmak üzere, 23 Temmuz Çarşamba gününden başlayarak, her gün bir birleşim (ictima') yapılmıştır. Bununla birlikte, Kongre'nin 14.günü olan 7 Ağustos Perşembe günkü birleşim, Kongre zabıtlarında "Onüçüncü ictima' " olarak kaydedilmiştir. İlk bakışta "14 günlük mesai" içerisinde bir birleşimin yapılmadığı ya da yapılamadığı izlenimini veren bu durum, esasen Kongre zabıtlarındaki yanlış bir kayıttan ileri gelmektedir. Kongre zabıtları incelendiği zaman görülür ki (30 Temmuz) Çarşamba ve (31 Temmuz) Perşembe günlerince ait her iki birleşimin de ictima' numarası "yedi" dir. Halbuki 30 Temmuz günkü birleşimin "yedinci" ve 31 Temmuz günkü birleşimin de "sekizinci" ictima' olması gerekmektedir. Fakat bu yanlışlık düzeltilmemiş ve sonraki günlerde de aynen devam ettirilmiştir. Zabıtları tutan

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

(1) Kemâl Atatürk, Nutuk, c.I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1973 (kıs. Nutuk), s.65.

(2) Kongre'nin 23 Temmuz'da toplanması ve 14 gün devam etmiş olması, iki cuma tatili hesaba katılmadığından, Kongre'nin kapanış tarihi hakkında bazı yanlışlıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş görünmektedir. Bkz. Prof.M.Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Birinci Kitap, Ankara, 1969, s.168 "Şark Vilayetleri Kongresi 5 Ağustos'a kadar 14 gün sürdü..."

kâûibin, 31 Temmuz Perşembe gününü 1 Ağustos olarak kaydetmesi yanlışlığa sebebiyet vermiş görünmektedir ⁽³⁾. Esasen 1 Ağustos "cuma"dır. ve bugün toplantı yapılmamıştır. Ondan sonra gelen 2 Ağustos Cumartesi günkü birleşim, önceki yanlışlığa binaen "sekizinci" ictima' sayılmış ve bunu diğerleri takip etmiştir.

Zühul eseri zabıtlara geçen bu durumu bir şema ile göstermeğe çalışalım.

	<u>Olması Gereken</u>	<u>Zabıtlarda Yazılı Olan</u>
23 Temmuz Çarşamba	1. İctima'	1. İctima'
24 Temmuz Perşembe	2. "	2. "
25 Temmuz Cuma	Tatil	Tatil
26 Temmuz Cumartesi	3. İctima'	3. İctima '
27 Temmuz Pazar	4. "	4. "
28 Temmuz Pazartesi	5. "	5. "
29 Temmuz Salı	6. "	6. "
30 Temmuz Çarşamba	7. "	7. "
31 Temmuz Perşembe	8. "	7. "
1 Ağustos Cuma	Tatil	Tatil
2 Ağustos Cumartesi	9. İctima '	8. İctima '
3 Ağustos Pazar	10. "	9. "
4 Ağustos Pazartesi	11. "	10. "
5 Ağustos Salı	12. "	11. "
6 Ağustos Çarşamba	13. "	12. "
7 Ağustos Perşembe	14. "	13. "

(3) ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F:9 ve D: 1335 / 4-3 F: 9-3 ve 9-4.

7 Ağustos Perşembe günü " Ondördüncü İctima' " olması gerekirken zabıtlardaki "yanlış" kayıttan dolayı bu " "Onüçüncü İctima" ' ' " olarak gösterilmiştir. Anlaşıyor ki Nutuk'ta belirtilen 14 günlük mesai ", ondört ictima' demektir. Bu makalenin konusu da gerçekte "Ondördüncü", fakat zabıtlardaki ifadesiyle ' "Onüçüncü İctima"' "dır. Böylece Nutuk ile Kongre zabıtları arasında gün sayısı itibariyle ortaya çıkan uyumsuzluğu düzeltmiş ve Nutuk'taki bilgilerden yana bir neticeye varmış bulunmaktayız.

Hadiseyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra, Erzurum Kongresi'nin çalışma usulünden söz etmek gerekecektir. Kongre'nin ilk günü, birinci birleşimin birinci oturumunda Erzurum merkez delegesi Hoca Raif Efendi geçici başkan sıfatıyla Kongre'yi açmış ve daha sonra başkanlık divanı seçimleri yapılmıştır. Oyların ayrımı neticesinde Mustafa Kemal reisliğe, Hoca Raif Efendi ile İzzet Bey (Trabzon) reis vekilliklerine, Süleyman Necati Bey (Karakilise) ile Abdullah Hasib Efendi (Vakıkebir) divan kâtipliklerine seçilmişlerdir. Bu ilk oturumda zabıt kâtipleri bulunmuyordu. Zabıtların tutulması işi delegeler tarafından yerine getirilmiş olmakla birlikte, görüşmeler sırasında zabıt kâtiplerinin tayini de istenmiş ve bu hususta hayli münakaşadan sonra mesele ikinci oturuma bırakılmıştır. İkinci oturumda Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi zabıt kâtiplerinin, 24 Temmuz'dan itibaren vazifeye başlamaları kabul edilmiştir. 24 Temmuz günü birleşimde görüşme yöntemi tartışılmış ve "Meclis-i Mebusân'daki müzakere usulünün esas olması" benimsenmiştir. Bu itibarla çeşitli komisyonlar (encümenler) oluşturulmuş- tur. Delegeler tarafından teklif olunan konular, öncelikle ait oldukları komisyonlara gönderilmiş ve buradan gelen şekliyle umumî kongrece müzakere olunmuştur. Kongre genel kurulu öğleden sonraları toplanmış ve birleşimler iki ya da üçer

oturum şeklinde yapılmıştır. Birleşimlere genellikle- le Mustafa Kemal Paşa, bazen de reis vekilleri başkanlık etmiştir. Meselâ, 26 Temmuz Cumartesi günü üçüncü birleşimi reis vekillerinden Hoca Raif Efendi yönetmiştir.

Konumuzu teşkil eden 7 Ağustos Perşembe günü zabıtlara göre "Onüçüncü" birleşime, Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmiştir. Bu birleşim üç oturum halinde gerçekleştirilmiştir. Gündemdeki konuları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Ömer Fevzi Bey'in Parlamento (Meclis-i Mebusân) seçimlerine dair takriri.
- 2- Ad okunarak delege yoklaması.
- 3- Hey'et-i Temsiliye'nin seçimi
- 4- Ömer Fevzi Bey'in söz konusu takririne bağlı olarak, Sadarete çekilerek telgrafın görüşülmesi ve kabulü
- 5- Mustafa Kemal Paşa'nın kapanış nutku
- 6- Kur'an ve dua okunması
- 7- Beyannâmenin delegelerce imzalanması.

Kongre zabıtları esas alınmak suretiyle sıralamağa çalıştığımız bu konuları, aralarındaki yakın ilişkiler göz önünde tutularak birleştirmek gerekecektir.

1- Hey'et-i Temsiliye'nin Seçimi: Kongre çalışmaları sonucunda ortaya çıkan Şarkî Anadolu Vilâyâtu Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesine göre, en az dokuz ve en çok onaltı kişiden kurulu bir Hey'et-i Temsiliye'nin seçilmesi gerekiyordu. Yine nizamnâmeye göre, Şarkî Anadolu Vilayetlerinden (Erzurum, Sivas, Van, Bidlis, Elâziz, Diyarbekir ve Trabzon) en az birer, en çok ikişer, bağımsız sancaklardan da birer kişi Hey'et-i Temsiliye'ye üye seçilecekti. Bunun için her vilayet ve bağımsız sancak delegeleri ayrı ayrı, seçilecek üye sayısının iki

katı kadar aday gösterecekler ve bu adaylar arasından seçimi Kongre Genel Kurulu yapacaktı (4).

Erzurum Kongresi'nin son birleşiminin ikinci oturumunda Hey'et-i Temsiliye seçimi yapıldığı ve dokuz kişilik bir kurul oluşturuldu. Bu kurulda Erzurum, Trabzon, Sivas ve Bidlis vilayetleri ikişer, Erzincan sancağı da bir üye ile temsil olundu. Van, Elâziz ve Diyarbakir vilayetleri için aday gösterilmediğinden, Hey'et-i Temsiliye'de bu vilayetlere ait temsilci bulunmuyordu (5).

2- Ömer Fevzi Bey'in Parlamento (Meclis-i Mebusân) seçimleriyle ilgili takririnin görüşülmesi: Kongre'nin son birleşiminin birinci oturumunda, Hey'et-i Temsiliye'nin seçiminden önce, Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey söz alarak, bir takririnin bulunduğunu belirtmiş ve okunmasını istemiştir. Bu istek Kongrece uygun karşılanmış ve söz konusu takrir okunmuştur. Ömer Fevzi Bey, takririnde, bir an evvel seçimler yapılarak Meclis-i Mebusân'ın toplanabilmesi için, vilayetlere tebligatla bulunması hususunda Sadaret makamına bir telgraf çekilmesini teklif etmekteydi (6). Zeki (Gümüşhane) ve Rauf (Erzurum) Beylerinde bu fikre katılmaları üzerine durum Mustafa Kemal Paşa tarafından oya

(4) Nizamname madde 7 ve zeyli. Ayrıca bkz. Yrd.Doç.Dr.Dursun Ali Akbulut,"

Hey'et-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?" Milletın Sesi Gazetesi, (11, 12, 13 Ocak 1989)nden ayrı basım, 6 s.

(5) ATASE Arşivi, D:1335 / 4-3 F: 15-7 Yard.Doç.Dr.Dursun Ali Akbulut, "Hey'et-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti?", s. 5-6.

(6) ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F: 4.

konularak, çoğunlukla bu konuda Sadaret'e bir telgraf çekilmesi kararlaştırıldı. Ancak Zeki Bey'in teklifi vechile telgrafla ilgili görüşmeler Hey'et-i Temsiliye seçiminden sonraya bırakıldı. Bununla birlikte aynı oturumda Ömer Fevzi Bey, taktiri hakkında izahat verdi. Diyardın delegeşi İsmail Bey de Beyanname Encümeni tarafından bu hususta bir telgrafın kaleme alınmasını uygun bulduğunu söyledi. Böylece birinci oturumda Ömer Fevzi Bey'in taktiri görüşülmekle beraber, Sadaret'e çekilerek telgraf metninin müzakeresi sonraya bırakılmış oldu. Yukarıda da belirtildiği gibi, ikinci oturum Hey'et-i Temsiliye seçimiyle geçti. Üçüncü oturumda, Beyanname Encümeni'nin Sadaret'e çekilmek üzere kaleme almış olduğu telgraf müsveddesi Kâtip Abdullâh Hasib Efendi tarafından okundu. Telgrafın metni hakkında söz alan Rauf Bey, nüfus defterlerinin bulunmamasından dolayı, bunların yeniden düzenlenmesinin ve incelenip karara bağlanmasının zaman alacağını, üstelik Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının iktidarın hakkı olduğunu, seçimlerin bir an evvel yapılabilmesi için hükümetin seçimin usulüne dair alınmış olduğu karara muhalefette bulunulmaması gerektiğini belirtti. Ömer Fevzi Bey de Hükümet'in seçimin ne şekilde yapılacağını bahane ederek, vakit kazanmak istemesinin önüne geçmek için bu şeklin, Kanun-ı Esasî'ye uygun olması şartının telgrafa konulmasını istedi ve Reis Mustafa Kemâl'in müdahalesiyle telgraf metninin kısaltularak Sadaret'e çekilmesine karar verilmiştir (7).

(7) ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F: 15-7 ve F: 15.

Osmanlı seçim sistemine göre, seçime esas olacak nüfusu belirleyebilmek için önce erkek nüfusun yazıldığı "esas defterleri" hazırlanırdı. İki türlü defter vardı: Birincisi yeni doğandan 25 yaşına kadar olanların, diğeri 25 yaşından

Osmanlı Devleti'nde son seçimler 1914'de yapılmıştır (8). Bundan sonra büyük bir savaşa girilmiş, Osmanlı Devleti savaşın sonunda topraklarının ve dolayısıyla nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmişti. Düşman işgaline uğrayan ve daha sonra kurtarılan yörelerde idarî bakımdan pek çok güçlükler ortaya çıkmıştı. Yine işgalin getirdiği nüfus hareketleri, muhaceret ve yeni yerleşimler önemli problemler yaratmıştır. Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de Padişah iradesiyle feshi üzerine bu konuda iş büsbütün çıkmaza girmiş görünmektedir. Her ne kadar feshi müteakip dört ay içerisinde Meclis'in yeniden toplanması Kanun-ı Esasi (Anayasa)'nın hükmü ise de Padişahın ve Osmanlı hükümetlerinin bu husustaki umursamazlığı sebebiyle seçimler yapılmamış, bazı cılız denilebilecek teşebbüsler dışında hiç bir taraftan ses seda duyulmamıştır. Meclis'in feshinden beş ay kadar sonra, 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şurası'nda görüşler Meclis-i Millî'nin toplanması ve millet iradesine dayanan bir hükümetin iş başına gelmesi gerektiği noktasında yoğunlaşmış⁽⁹⁾, fakat bundan da bir netice alınamamıştır.

yukarı olanların yazıldıkları defterdi. Esas defterleri hazırladıktan sonra 6-15 gün içerisinde teftiş edilir ve karara bağlanır, böylece her seçim dairesinin çıkaracağı mebus sayısı belirlenirdi. Daha sonra oy verecek vatandaşların yazılı olduğu ikinci bir defter hazırlanır ve uygun yerlere asılarak ilân edilirdi. Bu, şimdiki seçmen kütüklerine benzetilebilir. Bu defter 15 gün askıda kalır, itirazlar olursa karara bağlanır ve seçmenler kesin-leşirdi. Bu hususta bakınız: Hafız Mehmed Ali, *İntihâbcılara Kılavuz*, Dersaadet, 1326 (1910).

(8) Dr. Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XXXIII / 3-4, (1968), s. 63 vd.

(9) Prof.M. Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s.93-119.

Erzurum Kongresi'nin açılmasından bir gün önce 22 Temmuz 1919'da Refet Bey, Sivas'tan Mustafa Kemâl Paşa'ya çektiği telgrafta, ajansların Meclis-i Mebusân seçimlerinden söz ettiklerini ve bu hususta ne düşünüldüğünü sormuş, Mustafa Kemâl Paşa da 23 Temmuz'da verdiği cevapta, Meclis-i Mebusân'ın toplanması, fakat toplantı yerinin İstanbul değil Anadolu'da bir yer olması gerektiğini, bu hususun kongrede görüşülüp karara bağlanması için girişimlerde bulunacağını bildirmiştir⁽¹⁰⁾. Erzurum Kongresi'nin ikinci günü 24 Temmuz 1919'da Kongre Hey'eti'nce Padişaha, Sadarete, Belediye rüesâsına, cemiyetlere rüesa-yı me'murin-i mülkiyyeye, büyük kumandanlara çekilen telgraflarda ;" Meclis-i Mebusân'ın vakit geçirilmeksizin ictima'a davet olunması" taleb edildi⁽¹¹⁾. Üstelik bu husus Kongre Beyannâmesi'nde 8.madde olarak yer aldı ve Meclis-i Millî'nin derhal toplanması ve hükümet icraatının Meclis'in denetimine tâbi' olması bildirildi ⁽¹²⁾

Ömer Fevzi Bey'in söz konusu takririnden anlaşılan şudur: Hükümet, seçimler için hazırlıklarda bulunulmasını vilâyetlere tebliğ etmiş, fakat bir çok yerde nüfus defterlerinin kaybolması yüzünden intihab defterlerinin düzenlenmesi hayli zaman alacağından Meclis-i Millî'nin bir an evvel toplanması bu şekilde sağlanamayacaktır. Meclis-i Mebusân'ın âcilen toplanabilmesi için Kanun-ı Esâsî'ye aykırı olmamak üzere bir çözüm yolu bulunması Hükümetçe nazar-ı dikkate alınmış ve bu hususta bir özel komisyon oluşturulmuştur. Özel

(10) Nutuk, I. s.61-63.

(11) Nutuk, vesika 39, keza c.I, s.66.

(12) Nutuk, I. s.66. Beyannâme madde 8. Dr.M.Fahrettin Kırzioğlu, " Erzurum Kongresi Beyannâmesi görüşmesini İmzalayan 45 Mümessil", Kültür ve Sanat, sayı 5 (Ocak 1977), s.153-157, s.157 madde 8.

Komisyon, anayasa hukuku uzmanlarının celb ve davet ederek onların görüşleri doğrultusunda seçim defterlerinin düzenlenmesinden vazgeçilmesini, seçmen olabilme hakkını taşıyanların nüfus cüzdanlarıyla veya mahallî ihtiyar hey'etlerinden alacakları ilmühaberlerle oylarını kullanabileceklerini uygun görmüş ve Hükûmet de bu kanaati gazetelerle kamuoyuna bildirmiştir. Bu gelişmelerden sonra Ömer Fevzi Bey, Kongre'ye şunu teklif etmektedir: "Özel Komisyon'un kabul ettiği şekilde, seçimlerin sür'atle yapılabilmesi için Hükûmet, vilayetlere gereken bildirimlerde bulunsun. Sadarcı'e, bunu isteyen bir telgraf çekelim"⁽¹³⁾. Yukarıda işaret edildiği gibi böyle bir telgraf çekilmiştir. Öyle görünüyor ki Erzurum Kongresi'nce yapılan bu girişimler ve alınan kararlar Meclis-i Mebûsân'ın yeniden toplanmasında etkili olmuş, başka bir deyişle Şûrâ-yı Saltanat'ın yapamadığını Erzurum Kongresi yapmıştır.

Nitekim bu hadiseden iki ay kadar sonra 14 Eylül 1919'da Mebusân seçimi için 1335 (1919) Dâhiliye bütçesine 40.000 lira fevkalâde tahsisât ilâvesi hakkında bir kararnâme yayınlanmış⁽¹⁴⁾, bunu 7 Teşrin-i Evvel 1335 (7 Ekim 1919) tarihli Mebusan intihabına dair kararnâme⁽¹⁵⁾ nin neşri takip etmiş ve 19 Teşrin-i Evvel 1335 (19 Ekim 1919)'de "Tesri-i İntihab Talimâtname'si"⁽¹⁶⁾ yayınlanmıştır. 1919 Seçimleri bu talimatnameye uygun olarak yapılmış ve 6. Meclis-i Mebusân 12 Ocak 1920'de açılmıştır⁽¹⁷⁾.

(13)- ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F: 15-4.

(14)- Düstur 2. Tertip, c.XI, s.373.

(15)- Düstur 2. Tertip, c.XI, s.388.

(16)- CA, A:III / 3 D:14 F:60, 60-1, 60-2, 60-3.

(17)- Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", s.65.

3- Beyannâme'nin Delegerce İmzalanması: Erzurum Kongresi'nin yapmış olduğu işlerden biri de bir beyannâme hazırlanarak bunun neşr ve ilân edilmesidir. Esasen Kongre'nin ikinci günü, Ömer Fevzi Bey ve arkadaşlarınca hazırlanan altı maddelik takririn 5.maddesinde her şeyden evvel "Kongre'nin maksad-ı teşekkülü hakkında siyasî bir beyannamenin (Türkçe, Fransızca, İngilizce) neşr edilmesi ve Dersaadet'te bulunan İ'tilaf mümessillerine tebliğ edilmesi" (18) istemiş, fakat Erzurum delegeleri, öncelikle Nizâmnâme'nin yapılması gerektiğini öne sürerek buna karşı çıkmışlar, bu hususta hayli tartışmalardan sonra Nizâmnâme encümeni kurulmasına karar verilmiştir. Erzurum Kongresi Beyannâmesi, daha önce Hey'et-i Faalesi'nce hazırlanan 10 maddelik lâyihanın Kongre'de müzakere edilerek kabulü ile ortaya çıkmış ve 7 Ağustos günkü Onüçüncü İctima'ın üçüncü celsesinde imzalanmıştır. Beyannâme'yi imzalayanların sayısı 45 kişidir⁽¹⁹⁾. Kongre'nin son günü delegelerin isimleri okunmak suretiyle yapılan yoklamada 56 üyeden 9'unun bulunmadığı, 47 kişinin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Beyannâme'yi 45 kişi imzaladığına ve bunların isimleri belli olduğuna göre⁽²⁰⁾, imzalamayanların sayısı 11 kişidir. Kongre üyeleri listesinden bu 11 kişinin isimleri şöyle tesbit edilebilir:

Raif Efendi (Erzurum), Abdullâhâğazâde Zahid (Bayburd), Mustafa Bey (Diyadin), Kemâl Efendi (Refahiye), Abanozzâde Hüseyin Bey (Trabzon), Osman Efendi (Kelkit), Hasan Efendi (Şiran), Ali Naci Bey (Giresun), Yusuf Ziya Efendi (Tirebolu), Hasan Efendi (Ordu), Ömer Fevzi Bey (Sürmene),

(18) ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F: 3-1

(19) Kırzioğlu, "Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni İmzalayan 45 Mümessil", s.157-158.

(20) Kırzioğlu, "Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni İmzalayan 45 Mümessil", s.157-158.

Kongre'nin divan kâtiplerinden Abdullah Hasip Efendi ise, Mahmut Goloğlu'na yazmış olduğu mektupta, Beyannâme'yi beş kişinin imzalamadığını belirterek bunların isimlerini şöyle sıralamak- tadır: Hüseyin Abanoz, Ömer Fevzi Eyüboğlu, Yusuf Ziya (Tirebolu), Dr.Ali Naci Duyduk, İbrahim Kitapçı (Giresun). Kongre zabıtlarına göre bu noksandır. Aksi halde Beyannâme'yi imzalanların sayısının 51 olması gerekmektedir.

Beyannâme'yi imzalayan 11 kişiden 9'u, son günkü birleşime katılmamış, 2 kişi de birleşime katıldıkları halde Beyannâme'yi imzalamamışlardır. Bu iki kişiden biri, gerek takrir vermek ve gerekse görüşmelerde söz almak suretiyle birleşimde varlığı belli olan Ömer Fevzi Bey'dir. Diğeri Kongre'nin açılışında olduğu gibi, kapanışında da Kongre'nin başarısı için dua eden Şiran delegesi Hasan Fahri Efendi'dir. Ömer Fevzi Bey, Kongre'de muhalefeti ile tanınan bir adamdır ve Beyannâme'yi imzalamaması şaşılacak bir husus değildir. Hasan Fahri ise Kongre'nin başarısı için gayret göstermekte olduğu halde, onun Beyannâme'yi imzalamayışının sebebi anlaşılamamaktadır.

4- Kapanış Töreni: Erzurum Kongresinin açılışında olduğu gibi, kapanışında da Mustafa Kemâl Paşa bir nutuk söylemiş ve dualar okunmuştur (21). Mustafa Kemâl Paşa'nın kapanış nutku, Nutuk'ta yer almaktadır (22). Açış nutkuna göre daha kısa olan bu hitabesinde Mustafa Kemâl Paşa, her türlü güçlüğü katlanarak Erzurum'da toplanan Kongre'nin vatan ve milletin kurtuluşuna ait esaslı kararlar aldığını, milletin bütün dünyaya varlığını ve birliğini gösterdiğini ve "tarihin bu

(21) ATASE Arşivi, D: 1335 / 4-3 F:15.

(22) Nutuk , vesika 40.

Kongre'yi ender ve büyük bir eser olarak kaydedeceği"ni belirttiikten sonra, sözlerini dua cümleleriyle bitirmiştir. Bu nutuk, Erzurum Kongresi'yle ilgili hatıralarda (23) da bulunmaktadır. Bundan sonra Siirt delegesi Hacı Hafız Cemal Efendi, Kur'an'dan bir bölüm okumuş, Şiran delegesi Hasan Fahri Eefendi'nin duasıyla kapanış töreni son bulmuştur. Hasan Fahri Efendi, Kongre'nin açılışında da dua okumuştur. Bu dualar Mustafa Kemâl Paşa'nın beğenisini kazanmış ve 9 Ağustos 1919'da Hasan Fahri Efendi'ye gönderdiği yazıda, Kongre'nin açılışında ve sona ermesinden maksada uygun hitabelerinin, Cemiyet'in tarihinde pek kıymetli bir hatıra olacak saklanacağını ifade etmiştir(24).

5- Yeni Cemiyet "Şarkî Anadolu Vilâyâtı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti": Erzurum Kongresi çalışmaları sonucunda, merkezi İstanbul' da bulunan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti ile hiçbir ilgisi kalmayan yeni bir cemiyet ortaya çıkmıştır. Bu, Şarkî Anadolu Vilâyât-ı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'dir. Yeni Cemiyet, Hey'et-i Temsiliyesiyle birlikte, tüzüğünü de vilâyet makamına sunmuş ve bu suretle varlığını yasallaştırmıştır.

(23) Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s.119-120.

Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c.I, Ankara, 1966, s.113.

(24) Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1969, s.25-26.

Erzurum Kongresi, Amasya Genelgesiyle ortaya konulan "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesinin ilk fiilî teşebbüsü olmuş, Kongre sonunda bu amaca ulaşıldığına dair kanaat ve umutlar ortaya çıkmıştır. Kongre'nin bittiği ilk geceyi anlatan Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemâl Paşa'nın hem çok neşeli, hem de çok düşünceli olduğunu söylemektedir. Mustafa Kemâl Paşa'nın neşesi, Doğu vilâyetlerinin bütünlüğünü ve birliğini sağlayan bir kuruluşun ortaya çıkmış olmasından, Kongre'nin onun emel ve niyetlerine uygun bir şekilde sona ermesinden ileri geliyordu. Bununla birlikte, memleketin gittikçe genişleyen işgal durumu karşısında maddî ve manevî sorumluluğu omuzlarında hissetmesi de onu derin derin düşündürüyordu (25). Bu umut ve düşünceler, Millî Mücadelemizin başarıya ulaşmasında ilk kıvılcımı oluşturmuştur.

(25) Kansu, Atatürk'le Beraber, c.I, s.127.

EK I

Erzurum Kongresi'nin Son Gününe Ait Tutanak

7 Ağustos 335

Perşembe

ONÜÇÜNCÜ İCTİMA'

Birinci Celse

Kongre Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin riyâsetinde ictima' etti. Kâtip Necati ve Abdullâh Beyler mevkilerinde bulunuyordu:

Reis Paşa - Zabt-ı sabık okunacaktır. Zabt-ı sabık, Kâtip Abdullâh Bey tarafından kıraat olundu.

Reis Paşa - Müsaade ediniz, Hey'et-i Temsiliye'nin intihabına başlansın.

Zeki Bey - Hey'et-i Temsiliye'nin intihabından evvel üç kişilik tasnif-i ârâ hey'etin(in) intihabını istirham eylerim.

Ömer Fevzi Bey - Hey'et-i Temsiliye'nin intihabından evvel bir takririm vardır, okunmasını talep ederim.

Reis Paşa - İntihabâta mı başlayalım? Yoksa takrir okunsun mu? (Okunsun sedaları) Takrir okundu.

Zeki Bey - Bendeniz bu hususta Ömer Fevzi Bey'e iştirak edeceğim. Hükümet iki aya kadar mebusân intihabını yapmazsa ne yapmamız lâzımdır. Herhalde bu hususta kongremiz bir hazırlık düşünmelidir. Hey'et-i Temsiliye intihabı hitam bulduktan sonra bu hususta müzakerede bulunalım.

Ömer Fevzi Bey - Zeki Bey'e teşekkür ederim. Herhalde bu hususta kongremiz bir tedarükâta bulunmak iktiza eder, diyerek takriri hakkında izahât verdi.

Rauf Bey - Ömer Fevzi Bey'in takriri Meclis-i Mebusân'ın açılması hususunun tesriidir. Buraya istiklâl-i millînin temin ve muhafazası için toplanan kongre hey'etinin dağılmasından evvel, Meclis-i Mebusân'ın da bir an evvel açılması hususunda bir teşebbüste bulunmalıdırlar.

Reis Paşa - Bu hususta muvafakat edenler ellerini kaldırsın. Eller kalkar, ekseriyet vardır.

İsmail Bey (Diyadin) - Beyannâme Encümeni tarafından bu hususta bir telgraf kaleme alınması muvafıktır.

Servet Bey - Sahib-i takrir Ömer Fevzi Bey bulunmalıdır. (muvafık sedaları)

Reis Paşa - Hey'et-i Temsiliye intihabına başlanmazdan evvel Hey'et-i Kirâm'ın isimlerini okuyalım mı? (muvafık sedaları) okundu.

Reis Paşa - Re'yelerin tasnifi hususunda bir hey'etin intihabı Zeki Bey tarafından teklif edil- mişti. Muvafık mı? (muvafık sedaları) Re'yelerin tasnifi için Zeki, Rif'at, Cevad Beylerin intihabı kararlaştırıldı.

Reis Paşa - Müsaade ederseniz her vilayetin verdiği namzedlerin mazbatalarını okuyalım. Muvafıktır. Okundu.

Meali: (Erzincan namına) Erzincan müftisi Osman Fevzi, ve Şeyh Hacı Fevzi Efendiler, (Tırabzon namına) Nccati Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Hasan Efendi (Ordu), (Erzurum namına) Mustafa Kemâl Paşa, Raif Efendi, Kiği mümessili Said, Hınıs mümessili Celâl Beyler, (Bidlis namına) mebus-ı sabık Sadullâh Efendi, Siirdli Necmeddin Efendi, (Sivas namına) Rauf Bey, Bekir Sami Bey,

Karahisar mebus-ı sabıkı Mustafa (Suşehri), Hakkı Beylerin namzed olduğu anlaşıldı.

Sadullâh Efendi - Hadd-ı asgariyi doldurmuyor, dedi.

Zeki Bey - Van, Diyarbekir, Harput bilahare intihab yapacaktır.

Hüseyin Bey - On dakika teneffüs istirham olunur, Paşa Hazretleri.

Reis Paşa - On dakika teneffüs edelim. Celseye hitam verildi.

İkinci Celse

İkinci Celse teşrifi vecihle Mustafa Kemâl Paşa'nın riyasetinde ictima' etti.

Reis Paşa - Bidlis vilayeti evvelce iki namzed göstermişti. Halbuki iki zat daha ilave ediyorlar. İsimlerini okuyorum. O suretle tasnif ve ilave ediniz. Okundu.

Mutki aşiret reisi Hacı Musa, Beledî reisi Behlül Beyler. İlave edilmiştir....

İntihab re'yelerini toplamak üzere Cevad, Zeki, Rifat Beyler birleştiler.

Reis Paşa - Re'yeler okunacaktır. Okundu. (Erzurum namına) Mustafa Kemâl Paşa (46), Raif Efendi (36), (Bidlis namına) Sadullâh Bey (45), Hacı Musa Bey (45), (Sivas namına) Rauf Bey (46), Bekir Sami Bey (34), (Tırabzon namına) Servet Bey (42), İzzet Bey (38), (Erzincan namına) Hacı Fevzi Efendi (40) re'y ile Hey'et-i Temsiliye azalığına tayin olunmuşlardır. (Alkışlar.)

Reis Paşa- Şimdilik yalnız mebusân için bir telgraf yazılacaktır. Bunu hazırlayınca kadar teneffüs edelim. (Muvafık sedaları). Teneffüs edilmek üzere celseye hitam verildi.

Üçüncü Celse

Üçüncü Celse kemâfissâbık Mustafa Kemâl Paşa'nın riyasetinde açıldı.

Reis Paşa - Yazılmasına karar verdiğimiz telgrafı kâtip efendi okuyacaktır.
Telgraf Abdullâh Efendi tarafından okundu.

Rauf Bey - Defatir ve nüfus kaydının bulunmamasından dolayı bunların tanzim ve imlâsında tedkik ve tahkikinde uzun müddet geçecek. Ve binaenaleyh Meclis-i Millî'nin toplanması iktidar hakkıdır. Bunun için usul-i intihabda muhalefette bulunmayalım. Herhalde bu gibi şeylere meydan verilmenden hemen Meclis-i Millî'nin toplanması lâzımdır

Ömer Fevzi Bey - Bizim usul-i intihabı koymaktan maksadımız Hükûmet yarın bize Kânun-ı Esâsiye mugayir harekette buldunuz demesin. Ve usul-i intihab şöyledir böyledir diyerekten gazetelerle neşr ve vakit kazanmak istemesin. Biz bunlara meydan verilmemek üzere usulü koyduk. Zannedersem bu da Kânûn-ı Esâsiye mugayir değildir, ve muvafıkur.

Servet Bey - Biz yazdığımız telgrafta dersek ki, biz Meclis-i Millî'nin bir an evvel açılmasını istiyoruz. Usul-i intihabı muayyen bir kanunla toplanmasını yazıp ve ihtisar etmiş olsak daha muvafık olur. Bilmem ki Ömer Fevzi Bey biradrimiz bu hususta ne emrederler.

Ömer Fevzi Bey - Bendeniz de iştirak ederim.

Reis Paşa - Şu halde telgrafı daha ihtisar etmek arzu buyuruluyor. Nerelerini tayy edecek isek söyleyiniz. O suretle tashih ve ihtisar edelim.

Reis Paşa - Efendim şu suretle baştan iki satır kaldırarak ihtisar edip şöyle yazdık dedikten sonra telgraf tekrar okundu. (Muvafık sedaları).

Reis Paşa - Diyarbekir'den bir telgraf vardır. Müsaade ederseniz okunsun.
(Okunsun sedaları)

Reis Paşa Hazretleri'nin beliğ nutkuyla celseye hitam verildi.

(Ve minellâhi't-tevfik)

EK II

Erzurum Kongresi'nin Son Gününe Ait Tutanak Özet

Bih

Yevm: Perşembe

7 Ağustos 335

Erzurum Kongresi'nin Onüçüncü İctima'ına Mahsus Zabıt Hülâsasıdır.

Celse, reis Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin riyasetinde küşad olunarak zabt-ı sabık kıraat olundu. Badehu Ömer Fevzi Bey'in, (Meclis-i Millî'nin tesri-i intihab ve ictimâi için vilâyâta tebligatta bulunması hususunda Makam-ı Sadaret'e bir telgraf kasidesi) hakkındaki takriri okundu. Zeki ve Rauf Beylerin de bu fikre iştirakleri üzerine keyfiyet Reis Paşa tarafından re'ye vaz' edilerek, ekseriyetle bir telgraf kesidesi taht-ı karara alındı. Badehu Kongre azasının esâmisi okunarak (56) azadan (47) mevcud, (9) nâmevcud olduğu anlaşıldı. Muahharan Hey'et-i Temsiliye intihabına başlamak üzere her vilayetın namzedleri esamisini mübeyyin mazbatalar kıraat olunarak celseye nihayet verildi.

İkinci celse reis Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında küşad olunarak Hey'et-i Temsiliye intihabına mübaşeret olundu. Re'y pusulaları tevzi' edilerek, tasnif-i ârâ komisyonuna a'za intihab olunan Rıf'at, Zeki ve Cevad Beyler tarafından tasnif edilen ârâ neticesinde 47 re'y pusulasından biri boş zuhur ederek, Erzurum namına: Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri 46, Raif Efendi 36; ve Bidlis namına Hacı Musa ve Sadullâh Beyler 45; ve Sivas namına Rauf Bey 46, Bekir Sâmi Bey 34; ve Trabzon namına Servet Bey 42, İzzet Bey 38; ve Erzincan namına Şeyh Hacı Fevzi Efendi 40 rey ile Hey'et-i Temsiliye azalığına intihab edilmişlerdir.

Bunlardan başka Erzurum'dan Celâl Bey 6; Bidlis'den Necmeddin Bey 3; Sivas'tan Mustafa Efendi 8, Hakkı Bey 2; Trabzon'dan Necati Bey 8 ve Hasan

Efendi 4 rey kazanmış oldukları anlaşılmış ve Hey'et-i Muhtereme'ye de bu yolda tebligatta bulunularak ikinci celseye nihayet verilmiştir.

Üçüncü Celse Reis Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'nin riyaseti altında küşad edilerek Beyannâme Encümeni'nin Sadaret'e keşide olunmak üzere hazırladığı telgraf müsveddesi kıraat olunarak, bazı tashihat neticesinde keşideleri hususuna karar verilmiştir. Badehu tutulan zabıtnâme aynen kıraat olundu. Müteakıben Reis Paşa'nın teklifi üzerine, Diyarbekir vilayetinden Dersaadet'e keşide olunup, bir sureti Kongre Riyaseti'ne varid olan telgrafnâme Hey'et'e kıraat olunarak beyân-ı takdirât edildi.

Badehu Kongre'nin ikmâl-i vazife eylediğinden bahisle makam-ı riyasete intihabı hususunda Hey'et'in gösterdiği teveccüh ve itimada karşı beyân-ı teşekkürü mutazammın Reis Paşa tarafından gayet veciz bir nutk-ı beliğ irâd edilmiş ve Siird mümessili Hacı Hafız Cemil Efendi tarafından bir aşr-ı şerif kıraat ve Şirân müftisi mümessil Hasan Sabri Efendi tarafından da bir dua-yı beliğe tilâvet olunarak, Beyânnâme sureti de Hey'etce imza edildikten sonra, bulunan âzâ kongre salonundan ayrılmışlardır.

Fi 7 Ağustos 335

ve 9 Zilka'de 337

Kâtip	Kâtip	Reis
(İmza)	(İmza)	(İmza)
Süleyman Necati	Abdullah Hasib	Mustafa Kemal

EK III

Ömer Fevzi Bey (Sürmene)'in, Meclis-i Mebusân Seçimleri İle İlgili, 7 Ağustos 1919 Tarihli Takriri

Kongre Riyaset-i Aliyyesine,

İrade-i Milliye'yi hakim kılmak esasına müstenid olarak Meclis-i Millî'nin ictima'a davetini mukarrerâtı meyânına idhâl eden Kongre, bu maksatla bir an evvel husulü için Makâm-ı Sadaret-e karşı efkâr ve hissiyâtını izhâr etmiş ve Meclis-i Millî'nin lüzûm-ı ictima'ı talebinde bulunmuştu.

İstihbarâta nazaran intihabât için istihzârâtda bulunulması vilâyâta tebliğ edilmiş ise de bir çok mahallerde nüfus defterlerinin ziyâa uğraması yüzünden intihab defterlerinin tanzim ve ihzarı hayli zamana mütevakkıf olacağından, Meclis-i Millî'nin ictima'ını istilzam ettiren sür'at-i keyfîyyetini bir hal ile te'min edilemeyecektir. Halbuki Meclis-i Millî'nin sür'at-ı ictima'ı lüzumu takdir edilerek Kanûn-ı Esasî ahkâmına mugayir olmamak üzere bir cihet-i hal bulunması, mukaddema vükelâ teşekkül etmiştir. Encümen-i mahsus tarafından hukuk-ı esasîye mütehasısları celb ve davet edilerek alınan re'y ve mütâlaaları vechile defatir-i intihabiyyenin tanzim ve ihzarından sarf-ı nazar edilmek ve intihab hakkını hâiz olanların tezkire-i osmaniyelerini veya mahalleleri hey'et-i ihtiyariyelerinden istihsal edecekleri ilmühaberlerini irâe eylemek suretiyle intihabın icrası münasib görülmüş ve Meclis-i Vükelâ'nın bu kanaati gazetelerle efkâr-ı umumiyeye bildirilmiş, Meclis-i Millî'nin bir an evvel in'ikad ve ictima'ını kabul eden Kongre tarafından encümen-i vükelânın kabul ettiği vechile intihabâtın sür'at-ı icrası hakkında tebligât-ı mukteziyede bulunulması cihetini hâvi bir telgrafnâmenin Makâm-ı Sadaret'e keşide buyurulmasını arz ve teklif edirim.

Fi 7 Ağustos sene 335

Sürmene Murahhası

(İmza)

Ömer Fevzi

BOSNA HERSEKİN AVUSTURYA TARAFINDAN İŞGALİ ÜZERİNE BOSNALILARIN ÇEKTIĞİ TELGRAFLAR VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Yard.Doç.Dr. Selçuk GÜNAY*

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunun Balkan topraklarında ilk ayrılıkçı hareketler umumî olarak, 1875'den sonraki yıllarda başlamış ve gelişerek devam etmiştir. Bu cümleden olarak, Rusya'nın Pan Slavist propogandasına maruz kalan topraklardan birisi de Bosna-Hersek'dir. Ancak bu topraklara asıl göz diken devlet Avusturyaydı. Bu yüzden 1875'li yıllardan sonra Bosna-Hersek üzerinde Avusturya-Rusya mücadelesi gitdikçe hızlanacaktır.

Balkanlardaki karışıklıklara çözüm bulmak gayesiyle toplanan İstanbul Konferansı başarısızlıkla sonuçlanınca, Avusturya Rusya ile Peşte Antlaşmasını imzalayarak Bosna-Hersek'i kendine pay olarak ayırıyordu.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos ön antlaşmasında bu topraklar Avusturya ve Rusya Devletlerinin ortak kontrolü altına bırakıldığı halde, Berlin Antlaşmasının 35. maddesiyle Avusturyanın işgaline tevdi edilmesi kararlaştırılmıştı (2).

Nitekim Berlyin Konferansının imzasından sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi, müslüman halkın büyük tepkisine rağmen gecikmedi. Ancak bu işgale rağmen Osmanlı Devletinin hakimiyeti kâğıt üzerinde (hukuken) devam ediyordu.

*Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

(1) İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi ,C.IV, s.249.

(2) F. Armaoğlu, Siyasi Tarih, Ankara 1971, s. 267. E. Ziya Karal ,Osmanlı Tarihi, C.VIII, s. 77.

Esasen Avusturya Bosna-Hersek'in işgalini 1876'da düşünmüştü. Ancak Devletlararası politikanın müsaade etmemesi sebebiyle bu isteğini gerçekleştirememiştir. Nitekim aradığı fırsatı II. Meşrutiyetin ilânından sonra bulabildi. Hatta bu konuda Rusya ile yakın görüşmeler içerisine girmişti. Rusya'nın olumlu davranması Avusturya'yı rahatlatıyor ve 5 Ekim 1908 tarihinde ilgili devletlere verdiği notalarla Bosna-Hersek'i işgal ettiğini bildiriyordu (3).

Asırlar boyu Osmanlı hakimiyetinde mesut günler geçirmiş ve nüfusunun çoğunu müslümanların teşkil ettiği bu memleket, bu işgale karşı kayıtsız kalamazdı. Nitekim işgalin akabinde konumuzu teşkil eden protesto telgrafları ilgili Osmanlı makamlarına gönderilmiştir. Bu telgraflardan ikisi " Bosna-Hersek Cemiyet-i Hayriye-i Osmaniye Cemiyeti" tarafından Meclis-i Mebûsân ve Sadaret Makamlarına hitaben yazılmıştır (4).

Meclis-i Mebûsân'a 22 Zilhicce 1326/14 Ocak 1909 tarihinde yollanan ilk telgraf şu ifadelerle başlamaktadır:

" Millet-i Necibe-i Osmaniye'nin necibe-i Amâli mukaddesi olan muhterem Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî'nin lehü'l-hamd küşad ve ictimaini görmekle müftechir ve mübâhî olan ve anasır-ı mühimme-i Osmaniye'den bulunan Bosna ve Hersek ahali-i mağduresi vükelây-ı muhtereme-i millete arz-ı selam ve takdim-i ihtiram ederler" (5).

Bundan sonra Osmanlı yönetimindeki Boşnakların canla başla yaptıkları hizmetler belirtilerek şöyle deniliyor .

3) F. Armaoğlu, A.g.e. ,s. 314-315.

(4) Bosna-Hersek Hakkında Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî ve Makam-ı Sadarete takdim olunan levâyıh, İstanbul 1326, 14 sa.

(5) A.g.e., s.3

" Devlet ve Millet-i Muazzamaya fart-ı muhabbet ve sadakatımızı her an kemâl-i safvet ve samimiyetle izhar ve isbat etmeyi canib-i minnet bildik." (6).

Adı geçen telgrafta 1877/78 savaşından sonra Bosnalıların uğradıkları haksızlıklar ve Avusturya'nın tecavüzleri zikredilerek, bütün bunların insaniyet namına kınanması gereken hareketler olduğu belirtilmektedir. Avusturya'nın bu zulumkâr hareketlerine razı olmanın büyük felaketlere yol açacağı belirtilen lâyhada, bu konuda birçok müracaatların sonuçsuz kaldığı arzediliyordu. Lâyhanın son kısmı şu ifadelerle sona crıyordu :

" Ey hamiyetli, vatanparver , muhterem Millet-i Muazzama-i Osmaniye Mebûsân-ı Kiramı,

Kalpleri hissiyat-ı mukaddese-i vatanperverâne, fikirleri âmâl-i muazzeze-i Osmaniye ile meşhun olan Bosna ve Hersek ahali-i mazlume ve mağduresi ahval-i hazıra-i müellemelerini piş-i enzâr-ı vatanperverânelerine arz ile saye-i hamiyet ve adalatinize iltica ederek, hukuk ve menâaf-i İslâmiye ve Osmaniyemizin bihakkın taht-ı tcmîn ve muhafazaya alınması esbabının istikmalini kemâl-i şiddet ve himmetiyle talep ve niyaz eyleriz.

Cenab-ı Hak cümleyi umur-u vezaif-i mukaddese-i insaniye ve vatanperverânde muvaffak-ı bi'l-hayr buyursun. Amin" (7).

(6) A.g.e., s.4

(7) A.g.e, s.9-10

Aynı kuruluş tarafından aynı tarihte, "Makam-ı Celîl-i Sadaret-i Uzmâya " hitabıyla başlayan bir diğer layiha da gönderilmiştir. Bir önceki layihadan daha uzun bu ikinci belgede, 1877/78 Savaşını müteakip Avusturya işgaline uğrayan Bosna-Hersekden birçok göçlerin olduğu ve bunun neticesinde müslüman nüfusun altıyüzbine indiği belirtilerek, Avusturyanın birçok hileli ve entrikalı yollar içine girdiği konusu üzerinde duruluyordu. Ancak bütün bunlara rağmen hal-i hazırda yediyüz elli bin müslüman ve alıyüzbün Ortodoks nüfusa sahip Bosna-Hersek'in Osmanlı Devletinden ümidini kesmediği de teyid ediliyordu. Yine Avusturyanın Bosna-Hersek'e Katolik nüfusunu yerleştirmek yolundaki faaliyetleri zikredilerek, birkaç hain Bosnalının Bosna-Herseklieler namına teşekkürlerini iletmek üzere Peşte ve Viyanaya gittikleri belirtiliyordu. Layiha şu ifadelerle devam ediyordu :

" Fakat Bosna ve Hersek ahval-i hazırası fevkalade şayan-ı ehemmiyet olduğundan ve Matbuat-ı Osmaniye ile ecnebiyede güya Bosna-Hersek'in ilhakına mukabil Avusturyaca etâ olunacak tavizatın kabulüyle iktifa olunacağı hakkında şayan-ı dikkat birtakım şayiât da deveran etmekte bulunduğundan, bunun derece-i sıhhati ile hikmet ve esbab-ı siyasiyesi bizce layıkıyla malum olamamakla beraber gerek Bosna ve Hersek'de mevcut ve gerek Vilâyât-ı Saire-i Osmaiye ihtiyac-ı ikamet etmiş olan Müslüman ve Ortodoks bilumum Bosna ve Herseklielerin herhangi bir suretle emr-i ilhaka katiyen muvafakat etmeyeceklerinin Hükümet-i Osmaniye ile efkâr-ı umumiyeye arz ve ilan vazifeden addeyleriz.

Keyfiyet-i ilhakın vukuuyla Bosna ve Hersek'in mevki-i coğrafisi ile Avusturyanın beslediği tasavvurat ve ihtirasat-ı malûmesi hasebiyle siyaseten

husule gelebilecek mazarrat ve zaiyât-ı azimededen bahs ve tabiiyet-i mübeccele-i Osmaniyeden ayrılıp, Avusturya boyunduruğu altında kalmağa hiçbir vechile katlanamayarak bir ekseriyet-i azime ile hicret edecekleri muhakkak bulunduğundan, bundan devletçe manen ve maddeten gavaîl ve müşkilât-ı fevkalâde zuhura geldikten başka , bu biçare ahali-i sadıkanın ikinci defa olarak ve fakata bu sefer mahv u perişan ve artuk o kıtalarda maâzallah İslamiyetin bî-nam ve nişan kalacağını da arzdan sarf-ı nazar edemeyiz.

Bugün Bosna ve Hersek Ahali-i İslâmayesi bir hazan-ı elfim içinde bitâb , acı acı hatırat alunda zebun bir hal-i esef-i iştimalde bulunuyor. Hükûmet-i matbuamızın merhamet ve satvetinden isitmdad ediyorlar. İcabında Bosna ve Hersek'in ahval-i hakikiyesiyle Avusturyanın mezalim ve îtisafatını bertafsil neşr ve ilân ile lehimizde görünen efkâr-ı umumiye-i alemin mahkeme-i vicdanına müracaat etmek ve ilhaka karşı gibi Berlin muahdesine vazü'l-imza olan Düvel-i muazzama nezdinde şedîden protesto edilerek, bir milyon beşyüz bin nüfustan ibaret olan müslüman ve Ortodoks Boşnaklardan binde birinin bile asla kabul etmediği bir idarenin pençe-i taarruzundan siyanetimizin hususunda mütalaada bulunmak mutasavver ise de, hukuk ve menafî-i mukaddese-i devlet ile Bosna ve Hersek ahali-i sadıkasının suret-i cedide müdafaa ve himaye olunmayıp böyle bir felaket-i uzmaya katkiyen meydan verilmemesi evvel emirde melce ve istinadgâhımız olan Hükûmet-i Adile-i Osmaniyeden umum Bosna ve Hersekliler namına kemal-i chemmiyetle istirhama mücascret cyleriz. Ol babda." (8)

(8) A. g. e. , s. 11-14.

Ancak bu ve bunun gibi içten duygularla yazılmış telgraflara Osmanlı yönetimi tarafından bir karşılık verilememiştir. Esasen Bosna-Hersek için parti daha önceki yıllarda kaaybedilmişti. Nitekim 26 Şubat 1909 tarihinde Avusturya ile bir muahede imzalanarak, Bosna-Hersek'in ilhakı tasdik olunmuş ve Avusturya'nının işgalinde bulunan Yenipazar Sancağı Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir. Ayrıca devletin elinden çıkan mirî emlâka mukabil Avusturya iki buçuk milyon Osmanlı Altını vermeyi kabul etmişti. Bu suretle 446 yıllık bir Osmanlı toprağı da elimizden kesin olarak çıkıyordu.